

החופש להכריע – התבוננות ביקורתית על הדרישה לתוספת ראייתית

יניב ואקי*

- א. מבוא – דיות ראיות
- ב. תוספות ראייתיות ותכליותיו של ההליך השיפוטי
- ג. טיבן של התוספות הראייתיות ואופיין
- ד. טקסונומיה של תוספות ראייתיות
- ה. תוספות ראייתיות מכוח הפסיקה
- ו. מבט ביקורתי על הדרישה לתוספת ראייתית
- ז. סיכום – הצורך בהסדרה חקיקתית

א. מבוא – דיות ראיות

הכללים בדבר דיות הראיות קובעים מתי יהיה די להכריע את הדין על סמך עדות יחידה ומתי יהא צורך בראיה נוספת לצורך הכרעה. הראיה הנוספת נקראת "תוספת ראייתית". ככלל, ופרט לחריגים מפורשים, רשאי בית המשפט לקבוע חבות בהליך אזרחי, או אשמה בהליך פלילי, על פי עדות יחידה. כיום, בשונה מבעבר, רשאי בית המשפט, ככלל, להכריע את הדין על פי עדות יחידה,¹ שכן ההגבלות שהיו קיימות בעבר על קביעת עובדות וממצאים על סמך עדות יחידה – בוטלו ברובן.²

במשפט האזרחי, הייתה מקובלת בעבר הדרישה כי לא ניתן לקבוע חבות על סמך עדות יחידה בלבד. ההוראה בפקודת העדות, 1924, אשר דרשה תוספת ראייתית בכל משפט אזרחי,³ נהגה לאורך זמן רב ובוטלה על ידי המחוקק בשנת 1968, באמצעות חקיקת החוק לתיקון דיני הראיות, התשכ"ח-1968.⁴ לימים,

* ד"ר למשפטים, המסלול האקדמי, המיכללה למינהל. ראש המכון הישראלי למשפט פלילי יישומי, מחבר הספר "דיני ראיות".

- 1 באומרי "עדות" כוונתי היא לכל סוג של ראיה, לרבות עדות פרונטלית.
- 2 לפירוט ראו יניב ואקי דיני ראיות כרך ג פרק 44 (2021).
- 3 שהייתה קבועה בס' 6 לפקודת העדות.
- 4 ס"ח 535, 192, 194.

היא הוחלפה בסעיף 54 לפקודת הראיות [נוסח חדש], התשל"א-1971 (להלן: פקודת הראיות, או הפקודה), הנוהג כיום. לפי סעיף זה, פרט לרשימה של מצבים המנויים בסעיף, רשאי בית המשפט לפסוק במשפט אזרחי על פי עדות יחידה בלבד. ודוק, החריגים המנויים בסעיף הם היוצאים מן הכלל, וגם בהתקיימם אין נדרשת תוספת ראייתית אלא חובת הנמקה בלבד. בהתאם לכך, כאשר מדובר בעדות יחידה המנויה בסעיף אשר לא נמצא לה סיוע ממקור חיצוני, ואין היא הודאת בעל דין, מחויב בית המשפט לנמק מדוע הסתפק בה.⁵

במשפט הפלילי, נדרשה בעבר תוספת ראייתית של "סיוע" לצורך הרשעה על סמך עדות יחידה. ואולם הוראה זו – שהייתה קבועה בפקודת העדות – בוטלה על ידי המחוקק בשנת 1936.⁶ בעקבות הביטול אפשר היה, לכאורה, להרשיע במשפט פלילי בהסתמך על עדות יחידה ללא צורך בתוספת ראייתית מסוג כלשהו. ואולם, בפועל, אימצה הפסיקה דרישה לתוספת ראייתית מסוג "סיוע" – כפי שהתגבשה במשפט המקובל באנגליה – ולפיה אין להרשיע נאשם על יסוד עדותו של עד יחיד, ברשימה של מקרים שבהם עולה ספק לגבי טיבו של נותן העדות וחשש באשר למהימנותו או בשל שיקולי מדיניות לגבי טיב העבירה. כך, התוספת הראייתית האמורה נדרשה בכל אחד מהמצבים הבאים: עדות יחידה של קורבן עבירת מין; עדות יחידה של קטין שלא הושבע; עדות יחידה באישום בעדות שקר; עדות יחידה של שותף לביצוע העבירה. במקרה האחרון סויגה בחוק הדרישה לסיוע ונקבע כי לא תידרש ראיית סיוע לעדות כזו כאשר מדובר בעבירת שוחד⁷ וכן בעבירות של משחקים אסורים, הגרלות והימורים.⁸

לצד זאת, קבע המחוקק הישראלי דרישות סטטוטוריות לקיומו של סיוע לצורך הרשעה על סמך עדות יחידה: הודעת קטין שגנבתה על ידי חוקר ילדים שאסר את העדת הקטין;⁹ אישום בבגידה במדינה ובהסתה למרד;¹⁰ הודעת אדם בעל מוגבלות שכלית אשר ניתנה לפני חוקר מיוחד, ובית המשפט פטר אותו ממסירת עדות לפניו;¹¹ עדותה של אישה בעבירות זנות, אשר תחילה נקבע

5 יובהר כי כאשר העדות היחידה היא הודאת בעל דין, אין נדרשת הנמקה אף כאשר מדובר באחד המקרים המנויים בסעיף. גם כאשר מדובר בעדות שיש לצידה ראיות נוספות, אין נדרשת הנמקה (שכן אז אין מדובר בעדות יחידה).

6 פקודת העדות (תיקון), 1936, ע"ר תוס' א' 630. דרישה שהייתה קבועה בס' 6 לפקודת העדות ואשר בוטלה בשנת 1936 באמצעות מתן תוקף לפקודה מס' 68/36 לתיקון פקודת העדות. ס' 296 לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

7 ס' 8 לחוק לתיקון דיני העונשין (משחקים אסורים, הגרלות והימורים), התשכ"ד-1964 (כיום, ס' 232 לחוק העונשין).

9 ס' 11 לחוק לתיקון דיני הראיות (הגנת ילדים), התשט"ו-1956.

10 ס' 59 לפקודת החוק הפלילי, 1936, שהוא כיום ס' 135(ב) לחוק העונשין.

11 ס' 20(ד) לחוק הליכי חקירה והעדה (התאמה לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית), התשס"ו-2005.

שדרושה לגביה ראיית סיוע;¹² בהמשך (בשנת 1982) שונתה דרישה זו והועמדה על ראיית "חיזוק",¹³ עד שלבסוף (בשנת 2000)¹⁴ בוטלה הדרישה לתוספת ראייתית.

בשנת 1981 גובשה הצעה לחוק ראיות חדש.¹⁵ הצעה זו ביקשה לאמץ את רוב ההוראות שבפקודת הראיות על שלל תיקוניה, וכן לקלוט את רוב ההלכות שנקבעו בפסיקה ושהשתרשו בשיטת המשפט בישראל, ולעגנן בחוק. עם זאת, הוצעו כמה שינויים שמטרתם המוצהרת הייתה לשחרר את דיני הראיות מנוקשות ומפורמליות בלתי נחוצות ובלתי רצויות.¹⁶ לצד זאת, אחד השינויים העיקריים שהוצעו היה לבטל את הדרישה לתוספות ראייתיות ולאפשר הכרעה על סמך עדות יחידה, ובלבד שבית המשפט ינמק בהחלטתו מדוע אפשר להסתפק בראיה זו.¹⁷ ואולם, ההצעה להסדרת תחום הראיות, כמו קודמותיה, לא אומצה על ידי הכנסת ולא הבשילה לחוק ראיות חדש, והדרישה לתוספת ראייתית, במקרים האמורים לעיל, נותרה על כנה.

בשנת 1982 נחקק סעיף 54א לפקודת הראיות שהוא תקף גם כיום. הסעיף שינה מההלכה הפסוקה שנהגה עד לחקיקתו לעניין המצבים שבהם נדרשת תוספת ראייתית בפלילים, באופן הבא: בוטלה הדרישה לתוספת ראייתית לעדות יחידה של קטין שלא הושבע;¹⁸ רוככה הדרישה לתוספת מסוג סיוע לעדות יחידה של שותף לביצוע עבירה אשר טעונה מעתה חיזוק בלבד, אלא אם כן מדובר בשותף שהוא עד מדינה שאז נותרה דרישת הסיוע על כנה; בוטלה הדרישה לתוספת מסוג סיוע לעדות יחידה של קורבן עבירת מין, וההכרעה טעונה מעתה הנמקה בלבד. אומנם הדרישה לתוספת מסוג סיוע לצורך הרשעה באישום שעניינו עדות שקר לא מופיעה בסעיף 54א לפקודה, אך היא עדיין קיימת לפי ההלכה הפסוקה.

בהתאם לדין החל היום, אפשר לבסס הרשעה בפלילים על סמך עדות יחידה בלבד,¹⁹ פרט למקרים שהמחוקק מנה בסעיף 54א לפקודת הראיות ופרט לאלה

12 ס' 206(2) לחוק העונשין.

13 ס' 3 לחוק לתיקון פקודת הראיות (מס' 6), התשמ"ב-1982.

14 הוראה זו בוטלה בחוק העונשין (תיקון מס' 56), התש"ס-2000.

15 משרד המשפטים "הצעת חוק ראיות חדש" הפרקליט לד' 137, 138 (1981).

16 שם, בעמ' 139.

17 שם. כך הוצע גם לבטל את הדרישה ל"דבר-מה נוסף" לצורך הרשעה על סמך הודאת חוז של נאשם.

18 דרישה זו הוחלפה בהוראת ס' 55(ב) לפקודת הראיות שלפיה: "לא יורשע אדם על סמך עדות יחידה של קטין שאינו בר-אחריות פלילית בשל גילו, אלא אם כן יש בחומר הראיות דבר לחיזוקה".

19 הגם שההרשאה להרשיע על סמך עדות יחידה לא נקבעה במפורש בחוק, אין החוק קובע כי לא ניתן להרשיע על סמך עדות יחידה, וממילא הדבר נלמד מהוראת ס' 54א לפקודת

הנקובים בחיקוקים מיוחדים אחרים, או שנקבעו בפסיקה. אלה הם מקרים שבהם נקבעה דרישה להנמקה או לקיומה של תוספת ראייתית כלשהי. בכל אותם מקרים, הדרישה להנמקה או לתוספת ראייתית היא חסם מפני הרשעה על סמך עדות יחידה.

כך, בדין הפלילי הישראלי, נדרשת תוספת ראייתית לשם הרשעה על סמך עדות יחידה של אלה: שותף לעבירה,²⁰ לרבות עד מדינה ו"עד מדינה לשיטתו";²¹ קטין שעדותו תועדה בידי חוקר ילדים שאסר את העדת הקטין;²² אדם בעל מוגבלות שכלית שעדותו תועדה בידי חוקר מיוחד, ובית המשפט פטר אותו ממסירת עדות לפניו;²³ הודאת חוץ של נאשם;²⁴ אמרת חוץ בכתב של עד;²⁵ קטין מתחת לגיל 12;²⁶ אדם בעל מוגבלות שכלית אשר לא הוזהר לגבי חובתו לומר אמת (בעבירות מסוימות);²⁷ נפגע מעל גיל 28, שבוצעה בו עבירת מין בידי בן משפחה או בידי אחראי בהיותו קטין;²⁸ נפגע מעל גיל 18, שבוצעה בו עבירת מין בהיותו קטין בידי מי שמלאו לו 15 שנים, וחלפו עשר שנים ממועד ביצוע העבירה.²⁹ יש גם דרישה לקיומה של תוספת ראייתית לצורך הרשעה על סמך עדות יחידה בעבירות ההמרדה הקבועות בסעיפים 133 ו-134 לחוק העונשין.³⁰ כן נקבע בפסיקה כי ללא תוספת ראייתית אי אפשר לבסס הרשעה על פי עדות יחידה בעבירה של עדות שקר, לפי סעיף 237 לחוק העונשין.³¹ בפסיקה נקבעה

הראיות אשר קובעת באופן פוזיטיבי באלו מצבים לא ניתן להסתפק בעדות יחידה. זוהי גם הגישה המקובלת בפסיקה.

20 כקבוע בס' 54(א) לפקודת הראיות.

21 כקבוע בס' 54(א) לפקודת הראיות. אם כי לעניין עד מדינה נקבע "חריג" שלפיו ניתן להרשיע על סמך עדות יחידה של שותף בעבירות של שוחד והימורים – ראו ס' 296 ו-232 לחוק העונשין, בהתאמה.

22 כקבוע בס' 11 לחוק לתיקון דיני הראיות (הגנת ילדים).

23 כקבוע בס' 20(ד) לחוק הליכי חקירה והעדה (התאמה לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית).

24 אשר נמצאה קבילה לפי ס' 12 לפקודת הראיות.

25 כקבוע בס' 10א(ד) לפקודת הראיות.

26 כקבוע בס' 55(ב) לפקודת הראיות.

27 כקבוע בס' 18(ב) לחוק הליכי חקירה והעדה (התאמה לאנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית).

28 כקבוע בס' 354(1א) לחוק העונשין.

29 כקבוע בס' 354(ד) לחוק העונשין.

30 כקבוע בס' 135(ב) לחוק העונשין.

31 ע"פ 190/82 מרקוס נ' מדינת ישראל, פ"ד לז(1) 225, 254 (1983); ע"פ 4/51 פיפרלינג נ' היועץ המשפטי לממשלת ישראל, פ"ד ה 1209, 1213 (1951). ראו גם ע"פ 675/81 מדינת ישראל נ' אלבזיז, פ"ד לו(3) 265 (1982).

דרישה לתוספת ראייתית גם במקרה של ילד אשר עדותו במשפט הופסקה טרם סיומה.³² לפי ההלכה, עדותו של הלוקה בנפשו טעונה אף היא תוספת ראייתית.³³

להבדיל מן המשפט הפלילי – המתאפיין בא-סימטריה בולטת של הקצאת סוגי המשגה בהכרעה, כאשר להרשעה השגויה מיוחסת חומרה יתרה העולה באורח ניכר על זה של זיכוי שגוי – הנחת היסוד במשפט האזרחי היא של שוויון בעלויות הגלומות בשני סוגי הטעות. אם הרשעה שגויה נתפשת כבעלת עלות א-פריונית גבוהה מזו של זיכוי שווא, נתפשת עלות ההכרעה השגויה בהליך האזרחי לטובת הנתבע כשווה לזו של ההכרעה המוטעת לטובת התובע. מסיבה זו, ומרצון לחשוף את האמת ולאפשר בידי בית המשפט להוציא תחת ידו הכרעות נכונות וצודקות, בוטלה, כאמור לעיל, הדרישה לתוספות ראייתיות במשפט האזרחי, ואפשר כיום לקבוע חבות על בסיסה של עדות יחידה בלבד. במשפט הפלילי, לעומת זאת, המשקל הסגולי אשר ניתן לכל אחת מהתכליות, שונה מהמיוחס לו במשפט האזרחי. על כן, הקצאת סיכוני המשגה בהכרעה פלילית, שונה בתכלית. שוני זה, ככל הנראה, הוביל לכך שגם כיום נדרשות תוספות ראייתיות במשפט הפלילי. על כן, אתמקד במאמר זה בבחינת מערך התוספות הראייתיות הקיים במשפט הפלילי.

ב. תוספות ראייתיות ותכליותיו של ההליך השיפוטי

על דיני הראיות חולשות שתי תכליות "יסודתניות".³⁴ הראשונה היא תכלית אפיסטמית של חקר האמת. השנייה היא התכלית הנורמטיבית המגדירה את האופן שבו יוקצו סיכוני המשגה.³⁵ המחויבות במשפט הפלילי – להגן על חפים מפשע מפני הרשעת שווא – מייצרת חסינות לנאשם מפני החשיפה לסיכון של הרשעה שגויה. על כן, לצד האינטרס הציבורי שבהרשעת האשמים, עומד ערך, שחשיבותו אינה פחותה, שעניינו בצמצום החשש מפני הרשעות שווא. יש לעצב כללים ראייתיים אשר יטיבו לשלב בין המטרות השונות הללו.

הכללים בדבר התוספות הראייתיות, למעט הכלל המאפשר הרשעה על סמך עדות יחידה במקרים מסוימים, נועדו לצמצם את ההרשעות השגויות ויש בהם

³² רע"פ 3904/96 מזרחי נ' מדינת ישראל, פ"ד נא(1) 385 (1997).

³³ ע"פ 3873/08 אטיאס נ' מדינת ישראל (נבו) 6.9.2010.

³⁴ ערך יסודתני (foundational) בהקשר הנדון הוא ערך שהוא חלק מן התשתית המוסרית הבסיסית שממנה נגזרים העקרונות והמדיניות. המשמעות היא הצבת תכלית בלתי תלויה שאליה חותרת המערכת, להבדיל מתכלית נוכחת העשויה להיות גורם משפיע, אינסטרומנטלי או מסייג, לפי ההקשר.

³⁵ לפירוט ראו יניב ואקי דיני ראיות כרך א פרק 2 (2020).

כדי לשקף את מחויבותה של השיטה המשפטית להימנע מהרשעתו של החף מפשע. ככלל, הדרישה לתוספת ראייתית נעוצה בחשש לפגם במהימנותה של העדות היחידה בשל חוסר האפשרות להעמיד אותה לחקירה נגדית שתאפשר לבחון את טיבה ואת מהימנותה באופן מספק. כך, למשל, הדרישה לתוספת ראייתית לעדותו של עד מדינה היא מוצדקת בשל החשש למהימנותה, שכן עדות כזו ניתנה בתמורה לטובת הנאה מפי עד בעל אינטרס אישי. הדרישה לתוספת ראייתית במקרה של קטין שעדותו תועדה בידי חוקר ילדים, שאסר את העדת הקטין, או של אדם בעל מוגבלות שכלית שעדותו תועדה בידי חוקר מיוחד, ובית המשפט פטר אותו ממסירת עדות לפניו, מוצדקת בשל כך שנמנעה חקירתו הנגדית של העד באופן שאינו מאפשר לבחון באופן בלתי אמצעי את נכונותה ואת מהימנותה.

ואולם, הצבת מחסום מפני הרשעה בהיעדר תוספת ראייתית עלולה, במקרים מסוימים, לפגוע באפשרותו של בית המשפט להרשיע את האשמים, ובמובן זה – לגרום לפגיעה באפשרותו לרדת לחקר האמת. גם אם סמוך בית המשפט ובטוח כי יש לבסס הרשעה על סמך העדות היחידה שהובאה לפניו, והוא השתכנע מעבר לכל ספק סביר באשמתו של הנאשם, הוא מנוע מלהרשיע את הנאשם אם חסרה בחומר הראיות התוספת הראייתית הנדרשת.

מערך התוספות הראייתיות מגביל את שיקול הדעת השיפוטי בקביעת עובדות, והוא מבטא תפישה המטילה ספק ביכולתו של השיפוט האנושי לחשוף את האמת העובדתית בכל מקרה לגופו. גישה זו מצדדת בהגבלת שיקול הדעת השיפוטי על דרך של הצבת כללים וגדרות שנועדו לקבוע מראש שולי ביטחון מרביים נגד "סיכוני משגה" שעלולים לגרום להרשעת שווא – במקרה זה, באמצעות הצבת דרישה לתוספת ראייתית כתנאי הכרחי להרשעה. בגיבוש היקפו של מערך התוספות הראייתיות בכלל, והקביעה בדבר טיב התוספת הראייתית הנדרשת, בפרט (מסבכת או מאמתת) – בין בחקיקה ובין בפסיקה – יש להעמיד את שני הערכים הללו, זה מול זה, ולאזן ביניהם כראוי.

ג. טיבן של התוספות הראייתיות ואופיין

הדין הפלילי הישראלי מבחין בין שלושה סוגים של תוספות ראייתיות: סיוע; חיזוק; דבר-מה נוסף,³⁶ הנבדלות זו מזו באופיין ובאיכותן. בעוד תוספת ראייתית מסוג "סיוע" היא בגדר תוספת ראייתית מסבכת, אשר בכוחה לקשור את הנאשם לביצוע העבירה המיוחסת לו, דרישות ה"חיזוק" ו"הדבר-מה" עניינן בתוספות ראייתיות מאמתות בלבד לעדות הטעונה תוספת או לפרטים המנויים בה. דרישת

³⁶ לדין בכל אחת מהתוספות הראייתיות ראו, ואקי, לעיל ה"ש 2, פרקים 46-48.

הסיוע והחזיון נקבעו בחקיקה ואילו דרישת הדבר-מה הנוסף נקבעה בפסיקה. עם זאת, אין בחוק הגדרה לשום תוספת מהתוספות הראייתיות, ואלה גובשו ונקבעו בפסיקה.

על ראיית הסיוע לקיים שלושה תנאים: עליה לבוא ממקור נפרד ועצמאי; עליה לסבך, או להיות נוטה לסבך, את הנאשם בביצוע העבירה; עליה להתייחס לנקודה ממשית השנויה במחלוקת. ראיית החזיון, לעומת זאת, שונה באופייה מהתוספת הראייתית שעניינה סיוע. "הדבר לחזיון" אינו ראיית סיוע בדרגה חלשה יותר, אלא תוספת ראייתית השונה במהותה מן הסיוע. בניגוד לראיית הסיוע, דרישת החזיון לא נועדה לסבך את הנאשם. גם לא נדרש כי היא תובא ממקור עצמאי ונפרד מהעדות העיקרית. ראייה עשויה לשמש ראיית חזיון אם תמלא אחר שני תנאים: עליה לעסוק בנושאים הרלוונטיים לעבירה; עליה לאמת פרטים (בנושאים רלוונטיים לעבירה) בעדות הטעונה חזיון. הדבר לחזיון הוא תוספת ראייתית המגבירה את מהימנותה של העדות העיקרית על ידי אישור פרט בעדות הקשור לעבירה. די בה כדי לאשר את מהימנותו של העד בנושא הרלוונטי לביצוע העבירה.

הדרישה לדבר-מה נוסף לא נועדה להעיד על אשמתו של הנאשם, אלא לחזק את אמיתותה של הודאת החוץ שלו. כדי שראייה מסוימת תשמש כדבר-מה נוסף עליה לקיים שני תנאים מצטברים: תנאי ראשון הוא שיהיה מדובר בראייה חיצונית ואובייקטיבית להודאתו של הנאשם; לפי התנאי השני נדרש שיהיה בכוחה של הראייה לאמת פרטים בהודאה השייכים לגיזרה השנויה במחלוקת שבין המאשימה לנאשם.

ההבדל בין דרישת החזיון לדרישת הדבר-מה נעוץ בתנאים הנדרשים לעדות ובסוג העדות הדורשת את התוספת המאמתת. בעוד הדרישה לחזיון נועדה לחזק את אמיתותה של העדות היחידה ולאשר את מהימנותו של העד, נועדה דרישת הדבר-מה הנוסף לאמת את העדות היחידה (הודאת החוץ של הנאשם). במובן הזה, אני סבור כי ההבדל בין התוספות הראייתיות הללו – חזיון ודבר-מה נוסף – אינו עניין של דרגה או של מידה. מדובר בשתי תוספות ראייתיות השונות באופיין ולהן תכליות שונות.³⁷ החזיון אמור לאמת פרטים בנושאים הקשורים לעבירה בעדות הטעונה חזיון, ובאופן הזה להגביר את מהימנותה של העדות העיקרית על ידי אישור פרט בעדות שהוא רלוונטי לעבירה. הדבר-מה הנוסף תכליתו לחזק את אמיתותה של הודאת החוץ של הנאשם על ידי אימות פרטים בהודאה השייכים לגיזרה השנויה במחלוקת שבין המאשימה לנאשם,

³⁷ לדעה שונה ראו רע"פ 4142/04 מילשטיין נ' התובע הצבאי הראשי, פ"ד סב(1) 378, פס' 17 ו-21 לפסק הדין של השופטת ארבל (2006). לגישה שלפיה מדובר בדרישה זהה ראו שם, בפסקאות 15-16.

אשר ימצאו את ביטויים בראיה חיצונית להודאה. באשר לסוג העדות – התוספת של דבר-מה נדרשת אך ורק לצורך הרשעה על סמך עדות יחידה שהיא הודאת חוץ של נאשם. התוספת הראייתית של חיזוק, מנגד, נדרשת בכל המצבים שבהם נדרשת תוספת מאמתת.³⁸

הראיה המשמשת תוספת ראייתית לא צריכה להיות ראייה שבכוחה לבסס הרשעה כראיה יחידה. כוחה הראייתי של התוספת הראייתית הוא בהצטרפה לראיה העיקרית באופן שעשוי לבסס הרשעה רק בשל כוחן המצטבר. נוסף לכך, עדות הטעונה תוספת ראייתית עשויה, היא עצמה, לשמש תוספת לרעותה.

המשקל הראייתי של התוספת הראייתית הנדרשת ישתנה ממקרה למקרה, והוא עומד ביחס הפוך למשקלה של העדות העיקרית הטעונה תוספת ראייתית, בבחינת "מקבילית כוחות". ככל שמשקלה של העדות היחידה, בהתאם למהימנותה ולאמינותה, גבוה יותר, כך משקלה של התוספת הראייתית הנדרשת לצורך הרשעת הנאשם יהא קל יותר. ואולם כאשר משקלה של העדות היחידה נמוך מאוד עד אפסי, כך שבית המשפט לא יכול לקבוע ממצא על פיה, גם תוספת ראייתית מכבידה לא תרפא את הפגם ולא יהיה אפשר לבסס הרשעה על פיה. ודוק, גם מקום שניתן להקל בדרישת משקלה הראייתי של התוספת הראייתית, אין לוותר על מאפייניה ועליה לקיים את התנאים הקבועים לכינונה.

התוספת הראייתית הנדרשת – בין שנקבעה בחוק ובין שנקבעה בפסיקה – אינה אלא בגדר דרישת מינימום המשקפת את הסף התחתון הדרוש להרשעה, כאשר המשקל הפנימי של העדות המפלילה הוא מלא. אם משקלה של העדות העיקרית אינו מלא, רשאי בית המשפט לדרוש תוספת ראייתית נכבדה יותר. כך או כך, התוספת הראייתית היא תנאי הכרחי, ואולם אין לראות בה בהכרח משום תנאי מספק להרשעה. לאמור, לא יהיה אפשר לבסס הרשעה בהיעדרה של התוספת הראייתית הנדרשת, אך קיומה של התוספת הראייתית אינו מספיק בהכרח לבסס את אשמתו של הנאשם מעל לכל ספק סביר. גם בקיומה של עדות עיקרית שאליה מתווספת תוספת ראייתית, כנדרש בדין, על בית המשפט לבחון אם נפל ספק סביר באשמתו של הנאשם.

במובן זה, הדרישה לתוספת ראייתית מקימה חסם מפני הרשעה פלילית כאשר נעדרת תוספת ראייתית, ובמצבים אלה מנוע בית המשפט מלהרשיע את הנאשם. זאת, אף אם השתכנע בית המשפט באשמה על בסיס עדותו היחידה של הנאשם ואף אם נתן לה משקל מרבי. מנגד, אין בקיומה של תוספת ראייתית

³⁸ הצעת חוק לתיקון פקודת הראיות (תיקון מס' 18) (הודאת נאשם), התשע"ו-2016, ה"ח הממשלה 1037, 972, 975, שם מוצע לעגן בחוק דרישה לתוספת ראייתית "מאמתת" להודאת חוץ של נאשם. הגם שצוין שם כי הוויתור על המונח "דבר-מה נוסף" לא נועד להביא לשינוי במהותה של הדרישה, כפי שנקבע בפסיקה, הרי שהשימוש במונח "ראיה מאמתת" (וגם ראייה "מסבכת") הוא מדויק ובהיר יותר.

המצטרפת לראיה העיקרית כדי לחייב בהרשעת הנאשם, וההכרעה מסורה לשיקול דעתו של בית המשפט בהתאם למשקל שהוא מייחס לראיות שלפניו.

ד. טקסונומיה של תוספות ראייתיות

אפשר להתבונן על מערך התוספות הראייתיות מכמה נקודות מבט שונות: אפשר להבחין בין תוספות ראייתיות שנקבעו בחוק אל מול אלה שנקבעו בפסיקה. התוספות הראייתיות נקבעו ברובן בחוק. כך – פרט לדרישה לתוספת ראייתית במקרים של: עדות יחידה בעבירה של עדות שקר; ילד אשר עדותו במשפט הופסקה טרם סיומה; "עד מדינה לשיטתו"; עד הלוקה בנפשו, אשר נקבעו בפסיקה – כל יתר התוספות הראייתיות נקבעו בחוק.³⁹

אפשר להבחין בין דרישה לתוספת ראייתית מסבכת לבין דרישה לתוספת ראייתית מאמתת. במקרים הבאים נדרשת תוספת ראייתית מסבכת של "סיוע": עד מדינה; קטין שעדותו תועדה בידי חוקר ילדים שאסר את העדת הקטין; אדם בעל מוגבלות שכלית שעדותו תועדה בידי חוקר מיוחד, ובית המשפט פטר אותו ממסירת עדות לפניו; בעבירות ההמרדה הקבועות בסעיפים 133 ו-134 לחוק העונשין; בעבירה של עדות שקר.

במקרים הבאים, נדרשת תוספת ראייתית מאמתת של "חיזוק": שותף לעבירה; אמרת חוץ בכתב של עד; קטין מתחת לגיל 12; אדם בעל מוגבלות שכלית אשר לא הוזהר לגבי חובתו לומר אמת (בעבירות מסוימות); נפגע מעל גיל 28, שבוצעה בו עבירת מין בידי בן משפחה או בידי אחראי בהיותו קטין; נפגע מעל גיל 18, שבוצעה בו עבירת מין בהיותו קטין בידי מי שמלאו לו 15 שנים, וחלפו עשר שנים ממועד ביצוע העבירה. גם במקרה של הודאת חוץ של נאשם נדרשת תוספת ראייתית מאמתת, ואולם זו מכונה דרישה ל"דבר-מה נוסף".⁴⁰

במקרים הבאים נקבעה תוספת ראייתית שבין חיזוק לסיוע: ילד אשר עדותו במשפט הופסקה טרם סיומה; "עד מדינה לשיטתו"; עד שותף לעבירה שטרם הסתיים משפטו ("עד קינזי"). במקרה של עד הלוקה בנפשו נקבע באשר לסוג התוספת ולעוצמתה כי אין להגדיר מראש כלל גורף, טכני ואחיד.

³⁹ בפסיקה נקבעה גם קטגוריה של עדים שותפים לעבירה שלגביהם אי אפשר להסתפק בתוספת ראייתית של חיזוק, כפי שמורה החוק, אלא של "בין חיזוק לסיוע". זאת, במקרים שבהם הם העידו לפני שמשפטם הסתיים. ראו ע"פ 6325/11 פחימה נ' מדינת ישראל (נבו 11.12.2012).

⁴⁰ על ההבחנה בין "חיזוק" ל"דבר-מה נוסף" ראו לעיל בחלק ג.

ה. תוספות ראייתיות מכוח הפסיקה

כאמור לעיל, יש רשימה ארוכה של מצבים שלגביהם נקבע כי נדרשת תוספת ראייתית לצורך הרשעה. האם יש מקום לקבוע תוספות ראייתיות גם מכוח הפסיקה? שמא רשימת המצבים שנקבעה בחוק היא רשימה סגורה? יש להבחין בין שלושה מצבים: הראשון, מצב דברים שבו בית המשפט סבור כי, בנסיבות המקרה שלפניו ומחמת טיבה של העדות היחידה שלפניו, נדרשת תוספת ראייתית לצורך הרשעה; השני, מצב שבו נקבע בחוק כי אי אפשר לבסס הרשעה ללא תוספת ראייתית מסוימת, ואילו בית המשפט קובע כי, בשל נסיבות המקרה שלפניו, יש לדרוש תוספת ראייתית חמורה יותר מזו שנקבעה בחוק; השלישי, מצב שבו בית המשפט פוסק הלכה שלפיה נדרשת לעדות יחידה מסוג מסוים, ללא קשר לטיבה ולמהימנותה במקרה המסוים, תוספת ראייתית כלשהי חרף העובדה כי אין דרישה כזו בחוק.

כאמור לעיל, ככלל, אם נותן בית המשפט אמון בעדות שלפניו, גם אם זוהי עדות יחידה, ומעניק לה משקל הוכחתי רב, אין מניעה מלבסס עליה הרשעה. ואולם – לצד המקרים שבהם נקבע כי נדרשת תוספת ראייתית – מסור לבית המשפט שיקול דעת בכל מקרה (בדגש על המקרה הקונקרטי ונסיבותיו המיוחדות) להחליט אם נדרשת תוספת ראייתית לצורך הרשעה, ומאיזה סוג. אין זה מן הראוי לחייב את בית המשפט להרשיע אדם על סמך עדות יחידה גם אם הוא נותן בה אמון מלא. מדובר באחד משני המצבים הבאים: האחד, מצב שבו אין דרישה סטטוטורית לתוספת ראייתית, אך בית המשפט סבור כי, בנסיבות המקרה שלפניו ומחמת טיבה של העדות היחידה שלפניו, נדרשת תוספת ראייתית לצורך הרשעה; השני, מצב שבו נקבע בחוק כי לא ניתן לבסס הרשעה ללא תוספת ראייתית מסוימת, ואילו בית המשפט קובע כי בשל נסיבות המקרה שלפניו, יש לדרוש תוספת ראייתית חמורה יותר מזו שנקבעה בחוק לצורך הרשעה. בשני המצבים הללו מוצדק להעניק לבית המשפט שיקול דעת לקבוע, בכל מקרה לגופו, אלו ראיות נדרשות לו, מבחינת טיבן ואיכותן, לצורך הרשעה.

אם נקבע כי נדרשת תוספת ראייתית מסוג מסוים בנסיבות מסוימות, היא בית המשפט מנוע מלהציב דרישה מקילה ביחס לקבוע בחוק. אם קבע המחוקק שלא ניתן להרשיע אדם ללא קיומה של תוספת ראייתית כלשהי, אזי – בהיעדר תוספת כזו – מנוע בית המשפט מלהרשיע את הנאשם גם אם הוא משוכנע באשמתו. ההתייחסות לתוספות הקבועות בחוק היא בגדר "קו גבול תחתון" שאי אפשר לחצות אותו. ואכן, זוהי הגישה המקובלת בפסיקה. בית המשפט רשאי לקבוע כי, בנסיבות המקרה שלפניו, לא ניתן להסתפק בתוספת הראייתית הקבועה בחוק, ולדרוש תוספת מחמירה יותר.

בהתייחס למצב הדברים השלישי, על בתי המשפט להימנע מלהציב דרישות עקרוניות לתוספות ראייתיות, למעלה מהקבוע בחוק. ככלל, הדרישה לקיומה של תוספת ראייתית בדין הישראלי צריך שתיקבע בחוק. יתרה מזו, אף טיבה של התוספת הראייתית הנדרשת צריך שייקבע בחוק. על כן, יש לנקוט זהירות יתרה מפני גיבושה של הלכה פסוקה שלפיה נדרשת לעדות יחידה מסוג מסוים, וללא קשר לטיבה ולמהימנותה במקרה הספציפי, תוספת ראייתית כלשהי החוסמת מפני הרשעה פלילית, בלא הוראה כזו בחוק.

אני סבור כי יש לנקוט זהירות מוגברת לפני אימוצו של כלל ראייתי חדש (ועקרוני) אשר מגביל את שיקול דעתו של בית המשפט. הדברים נכונים גם לעניין הוספת דרישה בדבר תוספת ראייתית כלשהי כתנאי להרשעה במקרים מסוימים. יש להקפיד כי דרישות "מחמירות" אלה ייקבעו אך ורק לצורך המקרה המסוים הנדון ובהתאם לנסיבותיו המיוחדות, ולא ייקבעו באופן עקרוני וגורף בקשר לעדות מסוג מסוים או בקשר לעבירה מסוימת.

מהוראות החוק בנושא עולה כי הדרישה לתוספת ראייתית היא בבחינת החריג לכלל. הכלל הרחב החל בהקשר זה הוא כי אין מניעה מלבסס הרשעה בפלילים על עדות יחידה – יהא העד אשר יהא ותהא העבירה חמורה ככל שתהא. כלל זה מבטא את המגמה להגמשת הכללים הראייתיים הנוקשים ולהרחבת שיקול הדעת של השופט היושב בדין. הוא מתבסס על ההנחה כי אפשר לסמוך על מנגנון הבקרה הפנימית של השופט ועל כך שאין הצדקה לקביעת מנגנוני הגנה פורמליים, נוקשים וחיצוניים.

הסיכון הטמון בהרשעה על פי עדות יחידה לא מצדיק מתן פטור מאחריות לנאשמים שעומדת נגדם עדות מפלילה (אמינה) יחידה אחת.⁴¹ אומנם, אין להתעלם מהקושי הטמון בהסתמכות על עדות יחידה כאמור, שעה שמדובר בהרשעה בפלילים. הגם שניתן להרשיע אדם על סמך עדות יחידה, אין זה אומר שהדבר רצוי. הרשעה על פי עדות יחידה היא, לעיתים, בגדר הכרח. ככל שניתן, מן הראוי לבסס את אשמתו של אדם על יותר מעדות אחת ויחידה.⁴² ואולם שאלת ההרשעה על פי עדות יחידה תיבחן בכל מקרה ומקרה באופן פרטני ולפי נסיבותיו.

⁴¹ ע"פ 4384/93 מליקר נ' מדינת ישראל, פס' 6 לפסק הדין של השופט קדמי (נבו 25.5.1994). השופט קדמי סבר גם כי: "המעבר מן המחסום הפורמלי שהיה גלום בדרישה של שני עדים לפחות להכרעה בנקודה השנויה במחלוקת, למערך הבקרה האישית של השופט אשר הוסמך להכריע על פי עדות יחידה, לא הקל על השופט אלא, אדרבא, החמיר עמו; שמכאן ואילך, האחריות להכרעה מוטלת כל כולה עליו ועליו בלבד, ושוב לא יוכל להצביע על הדין האומר 'על פי שנים עדים יקום דבר', שהדבר נופל על פי השופט".

⁴² ע"פ 5019/09 חליווה נ' מדינת ישראל, פס' 42 לפסק הדין של השופט מלצר (נבו 20.8.2013).

לצד זאת, אם נקבעה תוספת ראייתית לקטגוריה מוגדרת של מקרים, יש להימנע מהצבת דרישה מחמירה של "סיוע". תחת זאת, אפשר להסתפק בדרישה לתוספת ראייתית מאמתת בלבד. באופן הזה, לא יוצב חסם פסיקתי בפני הרשעה פלילית במקרים שבהם אפשר להסתפק בתוספת ראייתית מאמתת בלבד. בזמן, בית המשפט יהיה רשאי לדרוש, בשל נסיבותיו הקונקרטיות של המקרה וטיבה של העדות היחידה שהובאה לפניו, תוספת מחמירה יותר, כגון "חיזוק מוגבר", תוספת שהיא בין חיזוק לסיוע, או אף תוספת של סיוע. בדרך זאת, אפשר יהיה לאזן בדרך הטובה ביותר בין האינטרסים הנוגדים: בין הצורך במלחמה בפשיעה והרשעת האשם, והימנעות מכללים נוקשים שיפגעו במלחמה זו, לבין הערך בדבר הימנעות מהרשעתו של החף מפשע.

חרף זאת, נדמה כי הגישה המקובלת בפסיקה הישראלית מכירה בסמכותו של בית המשפט לדרוש תוספות ראייתיות "יש מאין" מכוח "המשפט המקובל הישראלי".⁴³ בהתאם לגישה זו, רשימת התוספות הראייתיות הסטטוטוריות אינה רשימה סגורה וממצה, ואפשר להכיר במצבים נוספים שבהם נדרשות תוספות ראייתיות נוספות מכוח ההלכה הפסוקה. הפסיקה הכירה בכמה מצבים שבהם נדרשת תוספת ראייתית: האחד, במקרה של עדות יחידה בעבירה של עדות שקר;⁴⁴ השני, במקרה של ילד אשר עדותו במשפט הופסקה טרם סיומה;⁴⁵ השלישי, במקרה של "עד מדינה לשיטתו";⁴⁶ הרביעי, במקרה של עד הלוקה בנפשו.⁴⁷

השאלה אם לקבוע מקרים נוספים שבהם נדרשות תוספות ראייתיות אינה, אפוא, שאלה של סמכות כי אם שאלה של שיקול דעת.⁴⁸ חרף זאת, אני סבור כי

43 ראו, למשל, דבריו של הנשיא שמגר בעניין ב"ש 298/86 ציטרין נ' בית הדין המשמעתי של לשכת עורכי הדין במחוז תל-אביב, פ"ד מא(2) 337, 354 (1987) (שם נאמרו הדברים בקשר לחיסיון הפסיקתי על יחסי עיתונאי-מקור): "בשיטת המשפט שלנו, בה נתגבשו הכללים של דיני הראיות, במידה רבה יחסית, בפסיקתו של בית המשפט, ובה לא הגענו לכדי קודיפיקציה בצורת חוק ראיות כולל וממצה, אין מניעה לכך שנכיר בקיומה של הלכה בדיני הראיות, שאין לה ביטוי מפורש בחוק החרות ואשר התפתחה בדרך שבה צמחו ועלו רבות מן ההלכות שלנו בדיני הראיות, ומה גם שהיא שואבת מתפיסות היסוד שלנו בתחום החוקתי הכללי". ראו גם דבריו של הנשיא ברק בעניין רע"א 1412/94 הסתדרות מדיציניית הדסה עין-כרם נ' גלעד, פ"ד מט(2) 516, 524 (1995).

44 ראו לעיל בה"ש 31.

45 ראו לעיל בה"ש 32.

46 ע"פ 7450/01 אבו-ליטאף נ' מדינת ישראל, פס' 40 לפסק הדין של השופטת ברלינר (נבו 31.7.2007).

47 ראו לעיל בה"ש 33.

48 אם כי, לטעמי, וכפי שיפורט בהמשך, הצבת דרישה לתוספת ראייתית בקטגוריה של מקרים, ובאופן שאינו מוגבל אך לנסיבותיו הקונקרטיות של המקרה, צריך שתיעשה בחקיקה.

יש להפעיל את שיקול הדעת בזהירות ובמשורה. בבוא בית המשפט להרחיב את רשימת המצבים החורגים מהכלל שלפיו ניתן להרשיע על סמך עדות יחידה, עליו להעריך בזהירות את מידת הפגיעה שתיגרם בעקבות כך לערכים חברתיים, לזכויות ולאינטרסים של הכלל ושל הפרט, אל מול החשיבות שבגילוי האמת לעשיית משפט צדק, אשר מוצאת את ביטויה בהרשעת האשם ובזיכוי של החף מפשע. לצד זאת, וכאמור לעיל, זהירות זו צריך שתמצא את ביטויה בהימנעות מהצבת דרישה מחמירה של סיוע ובהסתפקות בדרישה לתוספת ראייתית מאמתת בלבד.⁴⁹ לצד זאת, היא בית המשפט רשאי לקבוע, בשל נסיבותיו הקונקרטיות של המקרה וטיבה של העדות היחידה שהובאה לפניו, כי יש לדרוש תוספת מחמירה יותר, כמו "חיזוק מוגבר", תוספת שהיא בין חיזוק לסיוע, או אף תוספת של סיוע.

ואולם, ברוב המקרים שבהם נקבעה דרישה הלכתית חדשה לתוספת ראייתית, לא הסתפקו בתי המשפט בתוספת מאמתת מסוג "חיזוק". בשלושה מבין ארבעה מן המקרים נדרשה תוספת ראייתית – אשר היא, כאמור, סף תחתון – מחמירה. כך, במקרה של עדות שקר, נקבע כי נדרשת תוספת ראייתית של "סיוע", ואילו במקרים של ילד אשר עדותו במשפט הופסקה טרם סיומה ושל "עד מדינה לשיטתו", נפסק כי נדרשת תוספת ראייתית של לא פחות מ"בין חיזוק לסיוע". במקרה של עד לוקה בנפשו, לעומת זאת, נקבע כי אין להגדיר מראש כלל גורף, טכני ואחיד, שיחייב את בית המשפט להיזקק לתוספת ראייתית מסוג מסוים.

כאמור לעיל, לטעמי, ועם כל הכבוד, הדרך שבה בחרה ללכת הפסיקה, במקרה של עד לוקה בנפשו, היא הדרך הנכונה. היא מותירה לבית המשפט שיקול דעת ואינה כובלת את שיקול דעתו בכלל טכני נוקשה ואחיד אשר יחול על כל העדים המוגדרים כלוקים בנפשם, בלי שאפשר לשקול את חומרת הליקוי ואת השפעתו על העדות.

ו. מבט ביקורתי על הדרישה לתוספת ראייתית

עיון בדין הישראלי מעלה כי אין בחקיקה הרמוניה בעניין הדרישה לתוספת ראייתית. אי אפשר לאתר "רעיון מסדר" שבכוחו להסביר את חוסר האחידות הקיים בעניין זה.

⁴⁹ והשוו את הגישה שגזרה עליה הפסיקה בהקשר של הכרה בחסיונות חדשים מכוח הפסיקה, ולפיה אומנם אפשר להכיר בחסיונות חדשים אך זאת – רק בחסיונות יחסיים (ולא מוחלטים). להרחבה ראו ואקי, לעיל ה"ש 2, בפרק 49.

כך, אי אפשר להסביר את ההבדל בין המקרים שבהם נדרשות תוספות ראייתיות לבין אלה שבהם ניתן להרשיע על סמך עדות יחידה. הדברים נכונים במיוחד כאשר, בהתאם לדין הנוהג כיום, ניתן להרשיע על סמך עדות יחידה גם אם מדובר בעדות שטמון בה חשש להטעיה, כמו למשל עדותו של "עד מעוניין". אם מבקש המחוקק לציית לגישה בדבר "חופש ההוכחה", אין זה ברור מדוע נקבע ברשימה ארוכה של מקרים כי בית המשפט מנוע מלהרשיע את הנאשם בלי שנמצאה בחומר הראיות תוספת ראייתית. מנגד, אם מחזיק המחוקק בעמדה המבקשת לנקוט כללים פורמליים המגבילים את שיקול הדעת השיפוטי, בשם ההגנה על עקרון ההגנה על חפים מפשע, אי אפשר להסביר את כל אותם מקרים שבהם חופשי בית המשפט להרשיע נאשמים על סמך עדות יחידה.

כך, למשל, חומרתה של עבירת ההמרדה מחייבת, על פי חוק, הימצאותה של ראיה מסוג "סיוע" לצורך הרשעה בה על פי עדות יחידה. ואולם ספק אם קיימת הצדקה להבחין בין עבירה זו לבין עבירות אחרות, חמורות לא-פחות, אשר אינן דורשות תוספת ראייתית של סיוע ושניתן להרשיע בגינן על סמך עדות יחידה בלבד. בדומה, לעדויות שמועה מסוימות (שהוכרו כקבילות, כחריג לכלל הפוסל עדות שמועה) נקבעו תוספות ראייתיות מסוימות לצורך הרשעה – כגון, אמרת חוץ של עד; הודעת קטין שנגבתה על ידי חוקר ילדים; הודעת אדם בעל מוגבלות שכלית אשר ניתנה לפני חוקר מיוחד; הודאת חוץ של נאשם. זאת, בעוד לעדויות שמועה אחרות – כגון, אמרת קורבן של מעשה אלימות; אמרות נפטרים ונעדרים; אמרות "רס גסטה" – לא נקבעה דרישה דומה וניתן לבסס הרשעה על עדות יחידה כזו בלבד.

ישנם מקרים שבהם החשש להרשעה שגויה הוא כבד באופן יחסי, ולמרות זאת נקבעה תוספת ראייתית "מקילה". לעומת זאת, ישנם מקרים שבהם החשש להרשעת שווא הוא נמוך, והוצבה דרישה לתוספת ראייתית "מחמירה". אי אפשר לתת הסבר מספק להבחנה בין המקרים הללו, וממילא לא ברורה ההבחנה המייחסת חשש שונה בעוצמתו לעדויות חשודות דומות. כך, למשל, מדוע אמרת חוץ של ילד טעונה תוספת ראייתית של סיוע, ואילו לעדות של שותף לעבירה, שיש לו אינטרס ממשי להפללת הנאשם, אפשר להסתפק בחיזוק? מדוע לאמרת חוץ בכתב של עד די בחיזוק, חרף היעדרה של חקירה נגדית אפקטיבית של העד בבית המשפט והיעדר יכולת של בית המשפט להתרשם באופן אמיתי מהעד, בעוד עדותו של קטין מתחת לגיל 12 אשר מעיד בבית המשפט מצריכה תוספת זהה של חיזוק?

במקרים מסוימים, החשש מפני הטעיה העולה מראיות מסוימות הוביל לגיבושם של כללי פסילה בעניינן ולפסילתן, בעוד במקרים אחרים המענה לחשש הניבט מן הראיה התבטא בהצבת דרישה לתוספת ראייתית בצידה. כך, למשל, בעקבות החשש שמא חשיפת עברו הפלילי של הנאשם טרם הוכרע דינו

תעמיד אותו בפני סיכון להרשעה בשל הדעה הקדומה השלילית שנוצרה נגדו, עוצב הכלל האוסר על הבאת ראיות על עברו הפלילי של הנאשם בשלב בירור אשמתו. מנגד, במקרים אחרים, ראיות אחרות שגם לגביהן התעורר חשש כי הן עלולות להוביל להרשעה שגויה, לא נפסלו ונקבעה בצידן הדרישה לתוספת ראייתית.

לצד זאת, הגדרתן ותחום התפרסותן של תוספות ראייתיות שעוצבו בפסיקה אינם ברורים די הצורך. כך, למשל, כמענה למצבים מסוימים, נקבעו בפסיקה תוספות מסוג "חיזוק מוגבר"⁵⁰ "דבר-מה מוגבר"⁵¹ ו"תוספת שהיא בין חיזוק לסיוע"⁵², בלי שהוברר עד תום טיבן והיחס בינו לבין שלוש התוספות הראייתיות המסורתיות של "סיוע", "חיזוק" ו"דבר-מה נוסף".

כאמור לעיל,⁵³ מחלוקת עמוקה נטושה בשאלה אם ראוי להגביל את שיקול הדעת השיפוטי בקביעת עובדות. המחלוקת עניינה, בין השאר, בתפישות שונות בקשר לכושר השיפוט האנושי.⁵⁴ ידועים שני זרמים עיקריים במחלוקת זו.

האחד, מטיל ספק ביכולתו של השיפוט האנושי לחשוף את האמת העובדתית. על כן, הוא מצדד בהגבלת שיקול הדעת השיפוטי על דרך של הצבת כללים וגדרות שנועדו לקבוע מראש שולי ביטחון מרביים נגד "סיכוני משגה" שעלולים לגרום להרשעת שווא.⁵⁵ גישה זו מבקשת להציב מחסומים בפני הרשעה שגויה, על דרך סינון על הסף של ראיות שבהן קיים סיכון מובנה למשגה, או להגביל את המסקנה שאפשר לגזור מהן. כך היא, למשל, הגישה של "דרישת האינדיבידואליזם המקסימלית" מבית מדרשו של אלכס שטיין, המתנה קבלת ראיה ביכולת לבחון את ישימותה על המקרה הקונקרטי של ההכללה שהיא

50 כך, לדוגמה, במקרים שבהם נדרשת תוספת ראייתית מסוג חיזוק משני מקורות שונים או יותר. כגון במצב שבו מדובר באמרת חוץ של עד שהוא שותף לעבירה. ראו למשל, ע"פ 4428/13 שיטרית נ' מדינת ישראל (נבו) 30.4.2014.

51 במצב שבו קיים חשש מיוחד שמא מדובר בהודאת שווא. ראו למשל, ע"פ 8589/13 רמילאת נ' מדינת ישראל (נבו) 27.1.2015; ע"פ 531/88 רדעי נ' מדינת ישראל, פ"ד מד(4) 568, 559 (1990).

52 כך, למשל, במצב של "עד מדינה לשיטתו". ראו עניין אבו-ליטאף, לעיל ה"ש 46.

53 בסעיף ב.

54 להרחבה ראו דורון מנשה "אידיאל חשיפת האמת ועקרון ההגנה מפני הרשעת שווא – אנטומיה של יחסים מסובכים" קרית המשפט א 307 (2001); דורון מנשה "שיקול דעת עובדתי, חופש ההוכחה ותזות בדבר מקצועיות השפיטה" הפרקליט מג 83 (1996) (להלן: מנשה "שיקול דעת עובדתי").

55 ראו, למשל, אלכס שטיין "סעיף 10א לפקודת הראיות: פרשנותו הראויה ופסיקתו של בית-המשפט העליון" משפטים כא 325 (1992); אלכס שטיין "הצעת החוק בדבר החלפת סעיף 10א לפקודת הראיות: רעיונות חדשים עם פנים ישנות" מחקרי משפט י 157 (1993).

מזיעה.⁵⁶ ידועה גם הגישה בדבר "חובת הבטיחות" של הלפרט וסנג'רו ולפיה יש לאמץ "תורת בטיחות" אשר תפקח, בין השאר, על מערך הראיות ותבטיח את הדיוק שלהן ואת ההיסק שניתן לגזור מהן. זאת, כדי להקטין את החשיפה לסיכון של הרשעות שווא לאורך כל שלביו של ההליך המשפטי.⁵⁷ המשותף לגישות אלה הוא הרצון להבטיח את איכות הבסיס הראייתי שעליו נשענים ההיסק וההכרעה השיפוטית.

השני, מאמין ביכולתו של השיפוט האנושי לחשוף את האמת העובדתית. על כן, הוא תומך בעמדה כי יש לתמוך במשטר של "חופש הוכחה" ("free proof") שבו יינתן לבית המשפט שיקול דעת רחב, כמעט ללא הגבלה, כדי שיעלה בידו לחשוף את האמת העובדתית ולצמצם את המרחק שאינו רצוי בין האמת העובדתית לאמת המשפטית. לגישה זו שורשים עבותים והיא נובעת מן המסורת של בנת'ם, אשר דגל במשטר של "חופש הוכחה" ושלל כל התערבות בקבלתן של ראיות רלוונטיות או הגבלה של חופש ההיסק מהן.⁵⁸

המצדדים בגישה הראשונה סבורים כי ראוי להציב דרישות של תוספות ראייתיות אשר יחסמו את האפשרות שבית המשפט ירשע את החף מפשע. לעומתם, המחזיקים בגישה השנייה מצדדים בביטולן או, למצער, בצמצומן של התוספות הראייתיות אשר מכבידות – לשיטתם – על הוכחת האמת העובדתית והחוסמות בעד בית המשפט את האפשרות להרשע את האשמים.

בהתאם לשתי הגישות, חקר האמת הוא אומנם תכלית עליונה, אלא שעל פי הגישה הראשונה יש לחסום אפשרות של הרשעה על סמך עדות יחידה מסוג מסוים, מחשש שהיא עלולה לגרום להכרעה שגויה. בהתאם לגישה השנייה, למען גילוי האמת והרשעת האשמים, אין לחסום את בית המשפט מלהכריע על פי התרשמותו מהעדות ולאחר שהוא שוכנע שהיא אמינה ומהימנה. דילמה זו, שנודעת לה השפעה ישירה על כינון ועל עיצובן של תוספות ראייתיות, עניינה במתח הקיים בין האינטרסים המנוגדים המשמשים בהליך השיפוט. עקרון ההגנה על חפים מפשע, מחד גיסא, והאינטרס הציבורי בחשיפת האמת ועשיית משפט צדק, מאידך גיסא. הגישה הראשונה מבקשת להקים "רשת ביטחון" מפני הרשעות שגויות, כך שלא ניתן יהיה להרשע על סמך עדות יחידה, גם אם היא נמצאה מהימנה, ללא שנמצאה לפחות ראיה נוספת התומכת בהרשעה ומסירה את החשש מפני הרשעת שווא. הגישה השנייה, הגם שהיא מביעה חרדה מקיומן

Alex Stein, *The Refoundation of Evidence Law*, 9 CAN. J. L. & JURIS. 279 (1996); 56

.ALEX STEIN, FOUNDATIONS OF EVIDENCE LAW 38 (2005)

מרדכי הלפרט ובעז סנג'רו "לקראת בטיחות במשפט הפלילי" עיוני משפט לו 363 57
(2013).

JEREMY BENTHAM, RATIONALE OF JUDICIAL EVIDENCE (London, 1827) בנת'ם ראה 58

בכל התערבות בשיקול הדעת השיפוטי משום "repugnant to justice".

של הרשעות שגויות, סומכת על מקצועיותם של השופטים שידעו לבחון את העדות היחידה שלפניהם ולהכריע נכונה את הדין על בסיסה בלבד. היעדרן של עמדה עקרונית ושל הסדרה בחוק יצר מצב שבו נקבעו לאורך השנים תוספות ראייתיות – בחוק ובפסיקה – שלא באופן שיטתי ועקבי. אני סבור כי יש לאמץ גישה עקרונית וכללית אחידה, ובהתאם לה – להסדיר בחקיקה את מערך התוספות הראייתיות כולו. הסדר כולל כזה יש לגזור מהגישה העקרונית שתאומץ, ועליו להתייחס לרשימת מצבים סגורה, אם בכלל, שבהם נדרשת תוספת ראייתית, ולסוג התוספת הראייתית בכל אחד מהמצבים. על הסדר זה לקבוע (ולהסביר) במפורש אלו ראיות ועדויות מצריכות תוספת ראייתית ואיזה סוג של תוספת נדרש בכל אחד מהמקרים. הסדר זה גם צריך שיכלול הגדרה המפרטת מהי כל תוספת ומהם התנאים הנדרשים לקיומה. ניסיון כזה נעשה בשנת 1981.⁵⁹ אז הוצע לאמץ את הגישה המבקשת לעבור למשטר של "חופש הוכחה". בהתאם לה, הוצע לאמץ גישות עקרוניות בכמה תחומים – קבילות ראיות; כשרות עדים; הדרישה בדבר תוספות ראייתיות ועוד. כך, למשל, הוצע לשנות את נקודת המוצא לעניין קבילותן של ראיות. במקום השיטה הנהוגה – שלפיה אפשר להביא לפני בית משפט רק ראיות שנקבע לגביהן שהן קבילות, וכל דבר אחר הוא פסול – יש לקבוע כי "כל דבר העשוי להביא לידי הוכחת נידן כשר כראיה".⁶⁰ עוד הוצע לבטל את הכלל הפוסל עדות מפי השמועה.⁶¹ אחד השינויים העיקריים שהוצעו, הנוגע לענייננו, היה לבטל את הדרישה לתוספות ראייתיות ולאפשר הכרעה על סמך עדות יחידה, ובלבד שבית המשפט ינמק בהחלטתו מדוע ניתן להסתפק בראיה זו.⁶² ואולם, כאמור, הצעה זו לא הבשילה לכדי חוק.

באנגליה, שממנה שאב הדין הישראלי את הדרישה לתוספות ראייתיות, הגישה הרווחת כיום היא כי אפשר לבסס הרשעה בפלילים על סמך עדות יחידה. החריגים לכלל זה בוטלו ברובם, וכיום הדרישה לתוספת ראייתית חלה במקרים בודדים.⁶³ בדומה, גם בארצות-הברית, הכלל במשפט הפדרלי והמדינתי כאחד

⁵⁹ ראו הטקסט הסמוך לה"ש 15, "הצעת חוק ראיות חדש", לעיל ה"ש 15, בעמ' 138.

⁶⁰ ס' 2 להצעת חוק הראיות החדש, שם.

⁶¹ שם, ס' 53 להצעת חוק הראיות החדש אשר קובע כי אם פוסק בית המשפט על סמך עדות מפי השמועה, הוא נדרש לפרט בהחלטתו מה גרם לו להסתמך עליה.

⁶² שם, ס' 52 להצעת חוק הראיות החדש. כך הוצע גם לבטל את הדרישה ל"דבר-מה נוסף" לצורך הרשעה על סמך הודאת חוץ של נאשם.

⁶³ בעבירה של עדות שקר ובעבירה של נהיגה במהירות מופרות כאשר מדובר בעדות ראייה יחידה. ראו RICHARD GLOVER & PETER MURPHY, MURPHY ON EVIDENCE 662–665 (13th ed. 2013); SIDNEY L. PHIPSON, PHIPSON ON EVIDENCE 425–429 (18th ed. 2013). לסקירה מקיפה ראו גיא בן דוד "מבט דסקריפטיבי ומבט ביקורתי על מערך התוספות הראייתיות בישראל ומגמותיו" משפט ועסקים כב 1, 37–39 (2019).

הוא כי אפשר להרשיע נאשם על סמך עדות יחידה. לכלל זה קיימים אומנם כמה חריגים, המשתנים ממדינה למדינה, אך מדובר בחריגים בודדים.⁶⁴ המלומד הרדוף מטיל ספק ביכולתן של התוספות הראייתיות להשיג את מטרתן. לשיטתו, מערך התוספות הראייתיות הקיים בדין הישראלי הוא חסר ועמום: "אם בית המשפט מעוניין לזכות את הנאשם – יזכהו גם ללא הדרישה; אם מעוניין להרשיעו, הוא עשוי למצוא את הדרך לכך גם דרך מחסום הדיות העמום, שמציב דרישה עקרונית פורמלית אך אינו מפרטה ומגדירה".⁶⁵

המלומד מנשה רואה בדרישה לתוספות ראייתיות משום "פיקוח על הפעלת אסטרטגיות הכרעה",⁶⁶ אך הוא סבור כי יש לבטל את הדרישה לתוספות ראייתיות ולאמץ במקומן את מה שמכונה על ידיו: "אסטרטגיית ההכרעה המצומצמת". בהתאם לכך, יש לקבל כל השערת חפות המבססת את זיכוי של הנאשם, שאינה נסתרת בראיות ושאינה נחסמת בחסם כלשהו (כגון חסם הסתברותי שלפיו אין לקבל השערת חפות בהסתברות נמוכה אשר אפשר להתעלם ממנה לצרכים מעשיים; חסם טבעי שלפיו אין לקבל השערת חפות המנוגדת לחוקי טבע בסיסיים ואשר אינה עולה בקנה אחד עם הטבע המוכר לנו לפי גוף הידע המדעי, ועוד). כך, גם ראייה חשודה והבעייתיות הטמונה בה "יתורגמו" למונחי השערת חפות, ללא צורך בהצבת תוספות ראייתיות לצידה, ועל בית המשפט יהיה לבחון אם חומר הראיות סותר אותה או אם היא נחסמת באחד החסמים האמורים.⁶⁷

המלומד בן דוד סבור, לעומת זאת, כי כדי לאזן בין האינטרסים הנוגדים – הגנה על חפים מפשע מפני הרשעה שגויה, מצד אחד, והנוק למלחמה בפשיעה, מצד שני – יש לאפשר לבית המשפט שיקול דעת לא רק להחמיר בדרישת התוספת הראייתית, אלא גם להקל מהדרישה לתוספת ראייתית במקרים מסוימים, עד כדי ויתור על הדרישה במקרים חריגים.⁶⁸

ביקורת נוספת שאפשר להפנות נגד ההסדרים בדבר תוספות ראייתיות במשפט הישראלי, היא שלפיה הדרישה לתוספת ראייתית היא קטגורית, במובן

Katherine R. Kruse, *Wrongful Convictions and Upstream Reform in the Criminal Justice System*, 3 TEX. A&M L. REV. 367 (2015). לסקירה מקיפה ראו בן דוד, "מבט

דסקריפטיבי ומבט ביקורתי", לעיל ה"ש 63, בעמ' 39-40.

65 אסף הרדוף "חופש הוכחה עד בלי די(ות)? מבוא לספר 'התיאוריה של דיני הראיות'" מובא כדברי הקדמה לספרו של דורון מנשה התיאוריה של דיני הראיות 13, 61-62 (גרסה שנייה מתוקנת 2018).

66 מנשה, "שיקול דעת עובדתי", לעיל ה"ש 54, בעמ' 91-92.

67 דורון מנשה "על חוסר נחיצותן של תוספות ראייתיות – תגובה להקדמתו של אסף הרדוף" מובא בספרו של דורון מנשה התיאוריה של דיני הראיות 63, 67 (גרסה שנייה מתוקנת, 2018); דורון מנשה ואיל גרונר מהות הספק הסבידי (2017).

68 בן דוד, "מבט דסקריפטיבי ומבט ביקורתי", לעיל ה"ש 63, בעמ' 44 ו-58.

זה שהיא נדרשת לחול באופן גורף על סוגים מוגדרים של עדויות, ללא הבחנה בין עדות לעדות מאותו סוג. כך, לעדות של שותף נדרשת לעולם תוספת (מינימלית) של חיזוק, גם אם אין מתעורר – בנסיבות המקרה הקונקרטי – שום חשש בדבר אמינותו של העד ומהימנותה של העדות. בדומה, להודאת חוץ של נאשם נדרשת תוספת של דבר-מה נוסף, בין שזו נמסרה לפני חוקר משטרה ובין שניתנה לפני מדובר שדובב את הנאשם למסור הודאה לאחר שהובטחה או שניתנה לו (למדובר) טובת הנאה בתמורה לכך. מענה לביקורת זו יכול שיימצא בהגמשת הדרישה לתוספות ראייתיות (חלף ביטולן באופן גורף), כך שלבית המשפט יינתן שיקול דעת לסטות מהדרישה לתוספת ראייתית באותם מקרים שבהם נקבע שאין חשש (אינהרנטי) בנסיבות המקרה הנתון בדבר מהימנותה של העדות ומטעמים מיוחדים. גישה זו היא, למעשה, גישה ביניים שבין התפישה המצדדת במשטר של חופש הוכחה מוחלט, לבין גישה המבכרת את כבילת שיקול הדעת השיפוטי. באופן הזה, אפשר יהיה לשמר את ההגנות מפני הרשעות שגויות, בלי לפגוע יתר על המידה בערך של חקר האמת.⁶⁹ עם זאת, כאמור לעיל, נדמה כי אין די במתן מענה לביקורת שהועלתה, ויש ליתן מענה כולל וסדור בדבר דיות הראיות בדין הישראלי שייטיב לאזן בין התכליות הנוגדות.

ז. סיכום – הצורך בהסדרה חקיקתית

תחום דיות הראיות בדין הישראלי מאופיין בהיעדר שיטתיות ובחוסר עקביות בלי שאפשר לאתר "רעיון מסדר" קוהרנטי אשר ניתן להצדקה הגיונית. כך, אין זה ברור מהו המבחן המשמש לסינון על הסף של ראיות שטמונים בהן סיכוני משגה או סיכוני הטיה אינטרינזיים, ומהו המבחן המוביל להצבת "רשת ביטחון" של תוספת ראייתית לצידן של ראיות אלה.

אני סבור כי יש לבטל את מערך התוספות הראייתיות ולהסתפק בדרישה לחובת הנמקה מיוחדת כל אימת שמדובר בעדות יחידה. זאת, עת מדובר בתוספת שנקבעה בשל חשש מעדות יחידה שאינה מהימנה. ואולם אם מדובר בעדות יחידה שאינה מובאת לבית המשפט, ולבית המשפט אין אפשרות להתרשם מהעדות באופן בלתי אמצעי – ובלי שהעדות עמדה בחקירה נגדית לפניו – יש להותיר על כנה את הדרישה לתוספת ראייתית. כאמור לעיל, גם במקרים אלה, יש לאפשר, במקרים חריגים ומטעמים שיירשמו, להקל בתוספת הראייתית שנדרשה או לוותר עליה לחלוטין, מטעמי צדק, ובלבד שבית המשפט יסבור כי הדרישה לתוספת ראייתית, בנסיבות העניין, חוסמת את הצדק וגורמת לעיוות דין.

⁶⁹ וראו הצעתו של בן דוד, שם.

עוד אני סבור כי יש למעט בכבילות שיקול הדעת השיפוטי של בית המשפט ובהחלת כללים טכניים נוקשים ואחידים על כל העדים הנמנים עם בני קבוצה מסוימת. ודאי שאין לעשות כן באמצעות ההלכה הפסוקה. ניסיון להשקיף מראש על ראיות ועל עדויות לפי קטגוריות של מקרים מוביל לעיוותים. תיתכן עדות שאין חשש מובנה למהימנותה, ואולם לא ניתן יהיה לבסס עליה הרשעה. מנגד, תיתכן עדות הנמנית לכאורה עם קטגוריה של "עדות חשודה", שבנסיבות מסוימות אין מניעה מלבסס עליה הרשעה כעדות יחידה, ובלבד שבית המשפט נותן בה אמון מלא ומעניק לה את מלוא המשקל.

משטר ההוכחה הפלילי, כמו משטר ההוכחה האזרחי, צריך שיעבור ממשטר הוכחה כמותי למשטר הוכחה איכותי. כשם שאין זה רצוי לקבוע שלא ניתן לבסס הרשעה אלא בקיומם של שני עדים (או יותר), כך גם אין מקום לחסום מראש הרשעה כאשר מדובר בעדות יחידה. עדות יחידה, כמו כל עדות, תוצג לפני בית המשפט ומהימנותה תיבחן בכל מקרה לגופו. אם יסבור בית המשפט שניתן לבסס עליה הרשעה לאחר שנימק את עמדתו, אין מניעה מלעשות כן.